

УДК 316.7:32-027.21:37.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i30.9685>**О. Я. Зелена**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2148-6439>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри правознавства, соціології та політології

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

І. Л. МірчукORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9761-9210>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри правознавства, соціології та політології

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

САМООЦІНКА ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВЧИТЕЛЬСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ: КЕЙС ДРОГОБИЧЧИНИ

Постановка проблеми. Питання громадянських компетентностей сучасного вчителства є актуальним у контексті впровадження реформ в освітній сфері. Задекларовані характеристики демократичної школи у концепції Нової школи диктують зміни до портрету нового вчителя. Траєкторія ціннісних орієнтирів, які закладає школа, формує життєві компетентності учнів для їх самореалізації у житті як людини, особистості, професіонала, відповідального члена суспільства та громадянина держави. У цьому процесі вчитель є суб'єктом у системі формування громадянської, політичної культури. Підсилюють актуальність питання військові дії на сході України, зумовлюючи необхідність переоцінки усталених поглядів на сутність виховання молодих українських громадян.

Щоб у суспільстві працювали демократичні засади, у школі важливо розвивати такі практичні навички, як співпраця, демократична участь, критичне мислення, популяризація відповідних норм поведінки, демократичний стиль життя, демократична культура. Світогляд, культура, особистісні якості вчителя стають головними інструментами впливу на школярів. Слід також розуміти, що кожна політична система визначає громадянську компоненту учителя, формуючи запит і розвиваючи у нього одні якості й витісняючи інші. У демократичному суспільстві варто говорити про так звану громадянську культуру вчителя як один із рівнів політичної культури.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Теоретичні засади громадянської культури нерозривно пов'язані з розвитком ідей про громадянське суспільство, починаючи від поглядів мислителів Сократа, Аристотеля, Платона, а також Дж. Локка, Т. Гоббса, А. Сміта, І. Канта, Г. Гегеля. Американські політологи Г. Алмонд і С. Верба, котрі виокремили політичну культуру як окрему складову частину політичного життя, дослідили

її структуру, типи функції, орієнтації, поведінку й організацію акторів політичної культури, стверджували, що громадянська культура сприяє нормальному функціонуванню суспільства і створює основу соціальної стабільності [5, с. 210]. На їхню думку, особливістю громадянської культури є те, що вона вдало поєднує три типи політичної культури, зокрема «зразки раціонально-активістської поведінки добре уживаються з елементами патріархальної та підданської культур» [5, с. 211]. І саме такий комбінований тип політичної культури, на переконання Г. Алмонда та С. Верби, здатен одночасно зберегти палітру політичних орієнтацій і вибудувати у суспільстві громадянський консенсус.

Ідея формування громадянської спільноти стала складовою частиною теорії партисипативної демократії Б. Барбера [7, с. 259] та Ю. Габермаса [8]. Її практична реалізація передбачала збереження статусу окремих індивідів активних учасників політичного процесу на засадах взаємоповаги та досягнення консенсусу шляхом переговорів.

Проблематика громадянської культури, громадянських компетентностей актуальна також у царині педагогіки та громадянської освіти. Серед українських вчених, котрі досліджують педагогічну освіту у контексті компетентнісних ідей, можна виокремити Л.П. Пуховську, яка у своїй розвідці аналізує політику й основні етапи трансформації європейської педагогічної освіти на компетентнісних засадах [9]; С.В. Толочко здійснив порівняльну характеристику сучасного світового та вітчизняного досвіду визначення компетентності педагогів за умов модернізації освіти [10]; С.О. Топалова акцентує увагу педагогічної спільноти на важливості громадянських компетентностей у сучасній системі освіти, підкреслюючи, що соціально-громадянські компетентності вчителя мають бути включені не лише до

загальних, а й до професійних [11]. Дослідниця сформулювала власне бачення першочергових заходів, необхідних для реального впровадження стратегії громадянського виховання у школі [12].

Однак актуальним залишається питання дослідження громадянських компетентностей із погляду самого вчителя, який зможе виховати громадянські та соціальні якості у сучасних школярів.

Формулювання мети дослідження. На основі теоретико-емпіричного аналізу даних з'ясувати думку вчителів і керівників шкіл щодо значення громадянських компетентностей у сучасній системі освіти. Емпіричною базою нашої розвідки є опитування вчителів і керівників шкіл Дрогобиччини «Запити роботодавців у сфері середньої освіти», що проводилося у жовтні-грудні 2020 р. відділом забезпечення якості освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за безпосередньої участі авторок цієї статті. Інструментарій, який був нами розроблений, передбачав анонімне індивідуальне комбіноване анкетування (онлайн і паперове). Методом випадкової вибірки були опитані вчителі та керівники загальноосвітніх шкіл міста Дрогобича та Дрогобицького району Львівської області. Обсяг вибірки становив 250 респондентів, із них: 215 вчителів, котрі забезпечують викладання усіх шкільних предметів, і 35 керівників шкіл. 54,6% педагогічних працівників мали стаж від 5 до 25 років, 45,4% – 25 років і більше.

Звертаємо увагу на те, що кейс Дрогобиччини не є репрезентативним для усієї академічної спільноти, однак він дає цінну інформацію щодо поглядів суб'єктів освітнього процесу і може бути корисним як із управлінського, так і з науково-педагогічного погляду.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Преамбулі Закону України «Про освіту» вказано, що складовою частиною мети освіти «є все-

бічний розвиток людини, а також виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству» [1]. Постає питання про те, педагоги з якою палітрою компетентностей мають навчати та виховувати таких громадян.

У 2020 р. Міністерством науки і освіти України затверджено новий професійний стандарт вчителя. Згідно з новим підходом визначено перелік та опис загальних і професійних компетентностей вчителя. Зокрема, у документі «до загальних компетентностей увійшли громадянська, соціальна, культурна, лідерська та підприємницька» [3]. Водночас до низки професійних компетентностей віднесені: «мовно-комунікативна, предметно-методична, інформаційно-цифрова, психологічна, емоційно-етична, педагогічне партнерство, інклюзивна, здоров'язбережувальна, проєктувальна, прогностична, організаційна, оцінювально-аналітична, інноваційна, рефлексивна, здатність до навчання впродовж життя» [3].

У нашій статті зупинимось на аналізі результатів відповідей педагогічних працівників щодо громадянських компетентностей, необхідних молодому фахівцю у сучасній школі, а також з'ясуємо, які саме із загальних і професійних компетентностей, на думку вчителів, є найбільш необхідними у їхній професійній діяльності.

Насамперед ми намагалися з'ясувати, котрих компетентностей, на думку професіоналів, не вистачає сучасним молодим фахівцям (рис. 1), адже громадянські компетентності є складовою частиною загальних компетентностей, формування яких повинні забезпечувати заклади вищої освіти.

Відповіді респондентів на запитання: **Яких компетентностей зазвичай не вистачає молодим учителям? (у %)**

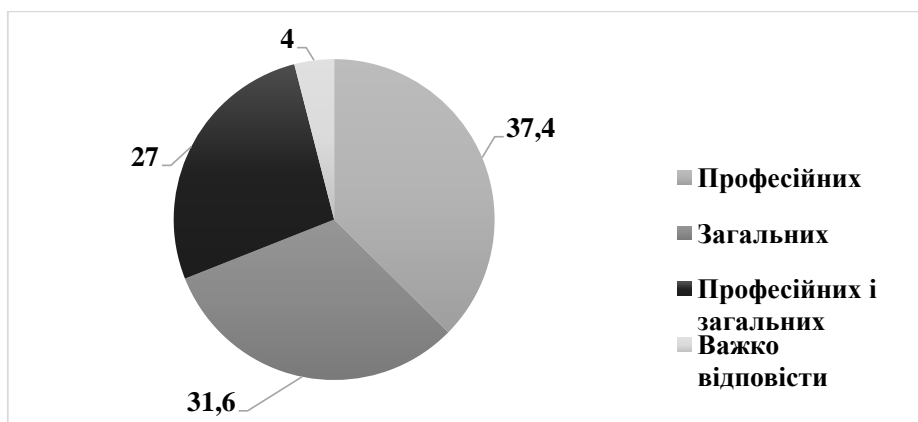

Рис. 1. Компетентності, яких не вистачає молодим учителям (%)

Джерело: укладено авторами на основі масиву даних дослідження.

Як бачимо, 37,4% респондентів вважають, що сучасному молодому фахівцю не вистачає зазвичай професійних компетентностей, однак третина опитаних (31,6%) відзначила, що швидше не вистачає загальних компетентностей, а ще 27% вважають, що бракує і професійних, і загальних. Такі результати засвідчують необхідність особливої уваги керівництва закладів вищої освіти до укладання освітніх програм та освітніх компонентів, які забезпечуватимуть формування не тільки професійних, але й загальних компетентностей у майбутнього педагога.

Наступний крок у нашому дослідженні – з'ясувати, які саме загальні та професійні компетентності є важливими для молодого вчителя у Новій українській школі. Послугуючись документом під назвою «Спільні Європейські принципи щодо вчительських компетентностей і кваліфікацій» [3], у якому експерти виокремили три широкі сфери компетентності педагога, серед яких: співпраця з іншими (передбачає вміння працювати в інклюзивному класі, володіти міжособистісними та кооперативними компетентностями та застосувати їх у роботі з учнями та колективом); робота зі знаннями, технологією та інформацією (здатність до критичного аналізу інформації, вміння запроваджувати у навчальний процес ІКТ тощо); робота у суспільстві та із суспільством (вміння працювати із громадою, розвивати міжкультур-

ний діалог, спираючись на європейські цінності), ми сформували перелік компетентностей і запропонували респондентам вибрати найбільш важливі для їхньої професійної діяльності (див. табл. 1). Освітяни могли вибрати декілька варіантів відповідей, тому сума показників перевищила 100%.

Аналіз відповідей засвідчує, що для половини опитаних важливим є вміння вирішувати проблеми та знаходити творчі рішення (52,3%) і постійно підвищувати свій рівень педагогічної майстерності (48,3%), що підтверджує важливість володіння педагогами як загальними, так і професійними компетентностями. Наступні дві позиції також це підтверджують, адже вміння працювати в інклюзивному класі вимагає особливої підготовки вчителя, зокрема знань вікової психології людини, навичок міжособистісного спілкування тощо, і це відзначили 47,7% респондентів.

У зв'язку з пандемією Covid-19 і загальнонаціональним карантинном українські школи змушені були перейти на дистанційне навчання. Тут варто зауважити, що Міністерство освіти і науки України ще 20 грудня 2020 р. своєю Постановою затвердило Концепцію розвитку дистанційної освіти в Україні, у якій чітко регулюються права й обов'язки учасників навчального процесу. Зокрема, була прописана «нова роль викладача, яка робить його наставником-консультантом, котрий повинен координувати пізнавальний

Таблиця 1

Відповіді респондентів на запитання: «Яких компетентностей вимагає Нова українська школа від молодих учителів?», % (вказіть найбільш важливі, на Вашу думку)

№	Загальні та професійні компетентності	%
1	Вміння вирішувати проблеми та знаходити творчі рішення	52,3
2	Постійно підвищувати свій рівень педагогічної майстерності	48,3
3	Робота в інклюзивному класі	47,7
4	Навички роботи з технічними засобами й інформаційно-комп'ютерними технологіями	43,1
5	Вміння працювати з обдарованими і талановитими дітьми	35,6
6	Вміння проводити самоаналіз	31,0
7	Вміння працювати у команді	29,9
8	Володіння іноземною мовою	25,3
9	Робота з учнями з девіантною поведінкою	23,0
10	Складати портфоліо	9,8
11	Робота у полірелігійному / поліетнічному класі	1,1
12	Інше (уміння з емпатією ставитися до учнів; бажання розвиватися)	3,4

процес, постійно удосконалювати ті курси, які він викладає, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень та інновацій і позитивний вплив на студента (учня, слухача), що сприяє підвищенню творчого й інтелектуального потенціалу людини, що одержує дистанційну освіту, за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, використання сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, вміння самостійно приймати відповідальні рішення» [1]. Саме тому значна кількість респондентів (43,1%) вказала на необхідність оволодіння навичками роботи з технічними засобами й інформаційно-комп'ютерними технологіями.

Слід зазначити, що здатність працювати в полірелігійному/поліетнічному класі відзначили тільки 1,1% педагогічних працівників. Такий результат можна пояснити моноетнічністю та монорелігійністю Дрогобиччини, західного регіону України, у якому проводилося наше дослідження.

Отже, оцінюючи значення компетентностей і їхню важливість у Новій українській школі, вчителі не розділяють їх на професійні та загальні, розуміючи, що якість підготовки учня залежить не тільки від викладання окремих дисциплін, але й від виховання свідомого громадянина для демократичної держави.

Фокус нашої уваги привернуло ще одне питання, запропоноване педагогічним працівникам, яке стосувалося першочерговості громадянських компетентностей і їхньої важливості у навчально-виховному процесі (див. табл. 2). Оскільки респондентам пропонувалося вибрати

декілька варіантів відповідей, сума показників перевищує 100%.

У статті на основі теоретико-емпіричного аналізу даних вивчається думка вчителів і керівників шкіл щодо значення громадянських компетентностей у сучасній системі освіти. Зосереджено увагу на дослідженні громадянської культури вчителя як одного з рівнів політичної культури. Підкреслено, що реформи, які тривають в освіті, тягнуть за собою нові вимоги до теперішньої вчительської спільноти, а також майбутніх педагогів. Авторки піднімають питання важливості громадянських компетентностей для сучасного вчителства, бо демократичні принципи Нової української школи закладають цілком нову модель взаємовідносин між вчителем і учнем, а головне – формують запит на новий тип громадянина.

Наголошено на важливості формування громадянських якостей, характерних для демократичного суспільства і в учнів, і в учителів. На основі емпіричних даних показано пріоритетність для сучасних вчителів загальних і професійних компетентностей. Також за результатами опитування побудовано умовну рейтингову низхідну важливості низки громадянських компетентностей.

Серед низки запропонованих громадянських компетентностей першу позицію у вчителів зайняло вміння володіти інтерактивними методами навчання і виховання, а саме працювати у команді над груповими проєктами – 60,9%; близько половини респондентів зазначили необхідність підтримувати демократичні відносини з учнями, не тільки в ході викладання навчальних дисциплін, але й у виховному процесі, роз-

Таблиця 2

Відповіді респондентів на запитання: «Які, на Вашу думку, показники сформованості громадянських компетентностей необхідні молодому фахівцеві?», % (вказіть найбільш важливі, на Вашу думку)

№	Компетентності	% % 5
1	Володіти інтерактивними методами навчання і виховання (групові проєкти, командні завдання)	60,9
2	Підтримувати демократичні відносини з учнями	46,6
3	Впроваджувати культуру академічної доброчесності (протидіяти списуванню, плагіату, прозорість оцінювання знань учнів)	44,3
4	Вміти організувати заходи соціального спрямування у школі (соціальні, патріотичні, екологічні, волонтерські тощо)	38,5
5	Вміння орієнтуватися у сучасних соціально-політичних процесах	36,8
6	Вміти організувати заходи соціального спрямування для громади (соціальні, патріотичні, екологічні, волонтерські тощо)	14,9
7	Інше (вказіть)	0,6

Джерело: укладено авторами на основі масиву даних дослідження.

виваючи громадянські та соціальні компетентності учнів – 46,6%; майже така сама кількість освітян – 44,3% – відзначили необхідність впровадження культури академічної доброчесності. Протидія списуванню, плагіату в Новій українській школі вимагає тісної співпраці всіх суб'єктів освітньо-виховного процесу. Понад третина респондентів вказала, що молодому фахівцю необхідно володіти навичками організовувати заходи соціального спрямування у школі (соціальні, патріотичні, екологічні, волонтерські тощо), а також вміти орієнтуватися у сучасних соціально-політичних процесах. І хоча у школах не прийнято виражати свої політичні погляди, однак мати чітку громадянську і соціальну позицію сучасному вчителю вкрай необхідно, інакше як він зможе прищеплювати громадянські якості учням? Останню позицію у цьому переліку зайняло «Вміння організовувати заходи соціального спрямування для громади (соціальні, патріотичні, екологічні, волонтерські тощо)». Швидше за все учителі не до кінця розуміють завдання школи та вчителя у «вихованні відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямуванні своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагаченні на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищенні освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору», хоча на цьому наголошує Закон України «Про освіту» [7].

Отже, на думку вчителів і керівників шкіл, громадянські компетентності є необхідною умовою освітнього та виховного процесу сучасних учнів, однак для формування таких компетентностей у майбутнього вчителя необхідно вносити зміни в освітні програми, а також впроваджувати програми підвищення кваліфікації вчителів. До слова, автори цієї статті є розробниками двох курсів: «Формування громадянських і правових компетентностей у школі» та «Громадянська та правова освіта у закладах освіти», які успішно впроваджуються у рамках курсів підвищення кваліфікації вчителів історії та правознавства у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка.

Висновки. Отже, підсумовуючи, можемо зазначити, що сучасні українські вчителі розуміють необхідність володіння громадянськими компетентностями на рівні з фаховими, оскільки якість підготовки учня залежить не тільки від викладання окремих дисциплін, але й від виховання свідомого громадянина для демократичної держави. Емпіричні дані це підтверджують, адже серед компетентностей, якими повинен володіти вчитель Нової української школи, найважливішими, на думку самих вчи-

телів, є вміння вирішувати проблеми, знаходити творчі рішення та постійно підвищувати свій рівень педагогічної майстерності, а також вміти запроваджувати в освітній процес ІКТ та володіти навичками роботи в інклюзивному класі.

Щодо громадянських і соціальних компетентностей, то, на думку вчителів і керівників шкіл, вміння працювати у команді, підтримувати демократичні стосунки з учнями та забезпечувати академічну культуру у школі є першочерговими для сучасного вчителя.

Варто зазначити, що респонденти не до кінця усвідомлюють роль вчителя у громадсько-політичному житті громади у демократичній державі, оскільки компетентність, яка вимагає від вчителя вміння організовувати заходи соціального спрямування для громади, знайшла найменше прихильників серед освітян. Отже, працювати над формуванням громадянських компетентностей у вчителів необхідно всієї науково-педагогічній спільноті, адже громадянська культура вчителя, його світогляд є головними інструментами впливу на школярів.

Сподіваємося, що кейс ДДПУ імені Івана Франка, хоча не є репрезентативним для усієї академічної спільноти, може бути підґрунтям для прийняття відповідних управлінських рішень щодо підвищення рівня громадянських компетентностей серед педагогічних працівників у закладах освіти.

Література

1. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
2. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні, затверджена Постановою МОН України від 20 грудня 2000 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/distancijna-osvita>.
3. Профстандарт вчителя початкових класів, вчителя закладу загальної середньої освіти і вчителя з початкової освіти. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti?fbclid=IwAR-2F1Uxo4P_n95xTRAqSc6rdqDOEcPyTombA32ImxPzGjhAvzyXzA9s52Cg.
4. Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-konceptiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>.
5. Almond G., Verba S. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Countries*, Princeton, 1963, 574 p.
6. European Commission. *Common European Principles for Teacher Competencies and Qualifications*. Brussels : European Commission, 2005. URL: <http://www.pef.uni-lj.si/bologna/dokumenti/eu-common-principles.pdf>.

7. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. Демократія / упоряд. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. С. 254–263.

8. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства* : збірник статей / під ред. Варта ван Стінбергена. Київ, 2005. С. 49–70. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/haber.htm>.

9. Пуховська Л.П. Становлення «компетентнісної» ідеї в європейській педагогічній освіті. *Народна освіта*. 2013. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1736.

10. Толочко С.В. Компетентність педагогів: порівняльна характеристика сучасного світового й вітчизняного досвіду. *Педагогічні науки*. 2018. Вип. LXXXII. Т. 1. С. 186–194. URL: http://www.ps.stateuniversity.ks.ua/eng/file/issue_82/part_1/issue_82_1.pdf.

11. Топалова С.О. Політико-правова освіта та громадянське виховання в українській школі: реалізація стратегії демократизації чи симуляція. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія «Питання політології»*. Т. 30. 2016. С. 94–99.

12. Топалова С.О. Фахові та громадянські компетентності вчителя: лінії дотику. *LB.ua*. 15.05.2020. URL: https://rus.lb.ua/blog/svetlana_topalova/457625/fahovi_gromadyanski.html.

Анотація

Зелена О. Я., Мірчук І. Л. Самооцінка громадянських компетентностей вчительської спільноти: кейс Дрогобиччини. – Стаття.

У статті на основі теоретико-емпіричного аналізу даних соціологічного опитування вчителів і керівників шкіл Дрогобиччини у 2020 р. «Запити роботодавців у сфері середньої освіти», до організації та проведення якого були безпосередньо залучені авторки цієї розвідки, вивчено думку вчительської спільноти щодо значення громадянських компетентностей у сучасній системі освіти.

Проаналізовано базові міжнародні й українські нормативні документи, що визначають стратегію громадянської освіти школярів і значення загальних і професійних компетентностей сучасного вчителя загалом.

Зосереджено увагу на дослідженні громадянської культури вчителя як одного із рівнів політичної культури. Підкреслено, що реформи, які тривають в освіті, тягнуть за собою нові вимоги до теперішньої вчительської спільноти, а також майбутніх педагогів. Авторки піднімають питання важливості громадянських компетентностей для сучасного вчителства, оскільки демократичні принципи Нової української школи закладають цілком нову модель взаємовідносин між вчителем і учнем, а головне – формують запит на новий тип громадянина.

Наголошено на важливості формування громадянських якостей, характерних для демократичного суспільства як в учнів, так і у вчителів. На основі емпіричних даних показано важливість для сучасних вчителів загальних і професійних компетентностей. Також за результатами опитування побудовано умовну

рейтингову низхідну важливості низки громадянських компетентностей.

Показано, що освітяни не до кінця усвідомлюють свою роль у суспільно-політичному житті громади у демократичній державі. Акцентовано на необхідності працювати над формуванням громадянських компетентностей вчителів усієї науково-педагогічній спільноті, бо громадянська культура педагога, його світогляд є головними інструментами впливу на школярів.

Ключові слова: політична культура, громадянські компетентності, суб'єкти освітньо-виховного процесу, загальні та фахові компетентності.

Summary

Zelena O. Ya., Mirchuk I. L. Self-assessment of civic competences of the teaching community: the case of Drohobych region. – Article.

The article, based on a theoretical and empirical analysis of teachers and school principals' sociological survey in Drohobych in 2020 which is called «Inquiries of employers in the field of secondary education», in the organization and realization of which the authors of this survey were directly involved, examines the opinion of the teaching community on the importance of the civic competences in the modern education system.

The basic international and Ukrainian normative documents that determine the strategy of civic education of schoolchildren and the importance of general and professional competences of a modern teacher are analyzed.

The focus is on the study of civic culture of the teacher as one of the levels of political culture. It is emphasized that the ongoing reforms in education entail new requirements for the current teaching community, as well as for the future teachers. The authors raise the question of the importance of civic competences for modern teaching, as the democratic principles of the New Ukrainian School create a completely new model of the relationship between a teacher and a student, and, most importantly, form a demand for a new type of the citizen.

The importance of forming civic qualities, typical of a democratic society for both students and teachers, is emphasized. Based on empirical data, the importance of general and professional competences for modern teachers is shown. Also, based on the results of the survey, a conditional rating of descending importance of a number of civic competences is constructed.

It is shown that educators are not fully aware of their role in the socio-political life of the community in a democratic state. A great emphasis is placed on the necessity to work on the formation of civic competences of teachers throughout the scientific and pedagogical community, because the civic culture of the teacher, his worldview are the main tools for having an influence on students.

Key words: political culture, civic competences, subjects of educational process, general and professional competences.